

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОЙЧУК Ольга Іванівна

УДК 338.439.6.001.25:005:167.1

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМИ**

Спеціальність: 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Миколаїв - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному аграрному університеті Кабінету Міністрів України, м. Київ.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН,
Заслужений діяч науки і техніки України
Галушко Валерій Павлович -
Національний аграрний університет,
завідувач кафедри світового сільського господарства
та зовнішньоекономічної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН
Амбросов Володимир Якович -
Національний науковий центр
„Інститут аграрної економіки”,
завідувач Харківським відділом;

доктор економічних наук, професор
Мармуль Лариса Олександрівна -
Херсонський державний аграрний університет,
завідувач кафедри обліку і аудиту;

доктор економічних наук, професор
Черевко Георгій Владиславович -
Львівський державний аграрний університет,
завідувач кафедри аграрної і міжнародної економіки.

Провідна установа: Державний агроєкологічний університет
Міністерства аграрної політики України,
м. Житомир.

Захист дисертації відбудеться „29” жовтня 2004 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 38.806.01 у Миколаївському державному аграрному університеті за адресою: 54010, м. Миколаїв, вул. Паризької комуни, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Миколаївського державного аграрного університету за адресою: м. Миколаїв, вул. Карпенка, 73.

Автореферат розісланий „27”, вересня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ф. Клочан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. Надійне забезпечення країни продовольством має стратегічне значення, оскільки від цього залежать її не лише продовольча, але й національна безпека. Для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з подіями в ХХ столітті, протягом якого народ нашої держави пережив кілька революцій, війн, голод у 30-х і 40-х роках, черги за продуктами у 80-х роках, радіоактивне забруднення значної території країни внаслідок Чорнобильської аварії, відсутність повноцінного харчування у більшій частини населення через бідність у 90-х роках минулого століття.

Проблема продовольчої безпеки не має кон'юнктурного характеру. Вона буде існувати доти, поки є держава, визначальним фактором сили і авторитету якої є підтримання відповідного рівня продовольчої безпеки. Підтвердженням цього є правове забезпечення та постійна увага до проблем продовольчої безпеки в країнах ЄС, США, Японії тощо.

Швидкі зміни економічної і політичної ситуації в світі, тенденції розвитку світового сільського господарства та складність вирішення продовольчої проблеми на міжнародному рівні вимагають посиленої уваги до національної продовольчої безпеки. Україна має чітко визначити параметри продовольчої безпеки і на цій основі розробити стратегію та напрями розвитку агропромислового комплексу з урахуванням раціонального використання його потенціалу та посилення експортної орієнтації.

Перехід до ринкової економіки, реформування аграрного сектора відповідно до вимог економічних законів ринку зумовлюють особливу увагу до формування системи продовольчої безпеки в нових умовах. Саме нині, коли особливо чітко проглядаються як недоліки та помилки в аграрній реформі, так і елементи тих позитивних результатів, заради яких здійснювалися кардинальні економічні перетворення, актуальним є питання розроблення наукових засад формування системи продовольчої безпеки країни, яка відповідає принципам функціонування ринкової економіки і яка, як пріоритет агропродовольчої політики держави, має визначати напрями її здійснення.

На актуальність проблеми продовольчої безпеки, як пріоритету агропродовольчої політики, вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема праці А.І. Алтухова, В.Я. Амбросова, Ю.Д. Білика, В.І. Бойка, П.П. Борщевського, В.І. Власова, В.П. Галушка, А.В. Гордєєва, Д.П. Доманчука, З.І. Ільїної, М.В. Калінчика, С.М. Кваші, І.І. Лукінова, Л.О. Мармуль, В.В. Маслакова, В.М. Олійника, Б.Й. Пасхавера, Е.Е. Румянцевої, П.Т. Саблука, І.Н. Топіхи, В.О. Точиліна, В.М. Трегобчука, І.Г. Ушачева, А.А. Фесини, М.Й. Хорунжого, Ю.С. Хромова, Л.М. Худолій, Г.В. Черевка, О.М.

Шпичака, О.В. Шубравської, В.В. Юрчишина, наукового доробку вчених, які досліджували проблеми національної безпеки, – І.Я. Богданова, В.М. Гейця, Б.В. Губського, М.М. Єрмоленка, Я.А. Жаліла, В.І. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка, С.І. Пирожкова, В. Сенчагова, В.Т. Шлемка та інших вчених-економістів, а також деякий власний нагромаджений досвід з досліджуваного питання.

Необхідність визначити стратегічні напрями агропродовольчої політики держави, що забезпечує ефективний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчого забезпечення населення відповідно до раціональних норм харчування на основі підвищення фізичної і економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення, вимагає розроблення відповідних теоретико-методологічних основ продовольчої безпеки, формування її концепції, кількісних та якісних параметрів продовольчої безпеки, організаційно-економічних і соціальних механізмів забезпечення.

Саме ці складові зумовлюють необхідність комплексного системного обґрунтування основних теоретико-методологічних підходів до формування стійкої системи продовольчої безпеки в умовах формування ринкового господарства, інституційних змін в економіці України, радикальних перетворень у відносинах власності та визначають актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі світового сільського господарства і зовнішньоекономічної діяльності Навчально-наукового інституту бізнесу Національного аграрного університету згідно з планом науково-дослідної роботи за темою: “Теоретичні і методичні засади вдосконалення форм господарювання, економічного механізму, інфраструктури ринку в агропромисловому виробництві та розвитку сільських територій” (номер державної реєстрації 0101U003619). Питання, які досліджуються, визначаються також науковою тематикою Міністерства аграрної політики України, зокрема: “Розробити модель оптимізації територіального розміщення сільськогосподарського виробництва залежно від умов внутрішнього та зовнішнього попиту на продукцію та продукти харчування” за № 65/6 і “Розробити модель продуктово-ресурсного балансу на рівні підприємства, регіону, країни” за № 65/7, затверджені 01.06.2003 р., та тематикою УААН на 2001-2005 рр. “Розробити наукові основи адаптації систем землеробства до природного та ринкового середовища” (номер державної реєстрації 0101U003825).

Мета і задачі дослідження. Мета наукового дослідження — розробити концептуальні, теоретико-методологічні та прикладні засади формування стійкої системи продовольчої безпеки України на основі ефективного розвитку агропромислового комплексу, функціонування збалансованого ринку продовольства в державі та підвищення економічної доступності населення до продуктів харчування.

Реалізація поставленої мети вимагала комплексного розв'язання завдань, які за своїм логічним змістом об'єднано в п'ять груп. Перша їх група охоплює розроблення теоретичних основ формування системи продовольчої безпеки, що передбачає вивчення сутності та етапів формування продовольчої безпеки, взаємозв'язок її складових, які формують рівні продовольчої безпеки. Ставилось завдання на основі вивчення тенденцій світового виробництва продовольства, наукових поглядів вчених на перспективи забезпечення глобальної продовольчої безпеки визначити необхідність посиленої уваги до національної продовольчої безпеки, розглядаючи продовольчу безпеку як найважливіший пріоритет агропродовольчої політики держави.

До другої групи належать завдання, спрямовані на розроблення концептуальних засад формування стійкої системи продовольчої безпеки. При опрацюванні цієї проблеми ставилися та вирішувалися завдання: обґрунтувати стратегію розвитку системи продовольчої безпеки і визначити її порогові, самодостатні та стратегічні параметри; дослідити перспективи розвитку продовольчого ринку в залежності від реалізації потенціалу агропромислового комплексу та зростання доходів населення, які визначають платоспроможний попит населення на продукти харчування; розробити організаційно-економічний механізм державного регулювання системи продовольчої безпеки.

До третьої групи входять завдання, пов'язані з розробленням методологічних засад формування стійкої системи продовольчої безпеки, принципів та умов її забезпечення. Зокрема, ставилося завдання: визначити місце продовольчої безпеки в системі національної і економічної безпеки; розробити методичні підходи до оцінки стану продовольчої безпеки, що включає розробку критеріїв, індикаторів, їх порогових значень; розглянути принципи формування параметрів продовольчої безпеки і розробити нормативи їх розрахунків на основі раціону споживання відповідно до вимог повноцінного харчування та доходів населення.

Четверта група включає вирішення таких завдань: проведення аналізу впливу на продовольчу безпеку держави як зовнішніх, так і внутрішніх факторів; вимірювання сучасного рівня продовольчої безпеки за допомогою системи індикаторів; визначення економічної доступності та рівня споживання продуктів харчування в соціально-сімейних групах населення; проведення соціологічного дослідження особливостей вирішення продовольчої проблеми на рівні сім'ї.

П'ята група охоплює завдання щодо цілеспрямованого формування і ефективного функціонування продовольчого ринку з точки зору забезпечення продовольчої безпеки держави. Це – формулювання загальних засад формування і регулювання ринку продовольчої продукції та аграрної сировини; виявлення особливостей формування і функціонування продуктових ринків в Україні; дослідження зовнішньоекономічної діяльності АПК як важливого чинника

продовольчої безпеки; вивчення досвіду реалізації агропродовольчої політики в розвинутих країнах світу.

Поставлені мета та завдання дослідження визначили зрештою структуру, зміст і послідовність викладення отриманих результатів у дисертаційній роботі.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та прикладні проблеми формування та розвитку системи продовольчої безпеки в умовах реформування агропромислового комплексу та необхідності посилення соціальної складової в економічних перетвореннях.

Об'єктом дослідження є агропродовольча політика держави як система заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки країни.

Методи дослідження та джерела інформації. Теоретико-методологічною основою досліджень є діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ, зокрема системний підхід, основні закони економічного розвитку та категорії економічної теорії.

Дослідження здійснювалися із застосуванням насамперед таких методів: історико-економічного, абстрактно-логічного, структурно-функціонального, порівняльного аналізу, розрахунково-конструктивного, економіко-статистичного, балансових розрахунків, моделювання, нормативного, монографічного, анкетування та спостереження, експертних оцінок, а також класифікації і типології, рейтингового аналізу та побудови графіків тощо. Загальнонаукові і спеціальні методи дослідження використовувалися при аналізі й обґрунтуванні різних підходів до формування системи продовольчої безпеки.

Інформаційною базою дослідження слугували нормативні акти законодавчих і виконавчих органів держави, статистично-аналітичні матеріали міністерств та відомств, міжнародних організацій, праці вітчизняних і зарубіжних економістів, результати особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на основі комплексного дослідження і системного підходу обґрунтовано теоретичні та методологічні засади формування системи продовольчої безпеки в умовах освоєння ринкових механізмів регулювання економіки. Найважливіші результати досліджень, що визначають сутність наукової новизни та особистий внесок автора, такі:

- сформульовано поняття продовольчої безпеки як структуризованої та системної категорії, що характеризує економічні відносини стосовно продовольчого споживання та якості харчування на різних рівнях людської спільноти; продовольча безпека в широкому розумінні – це суспільне благо, а тому її забезпечення потребує державної підтримки;
- розроблено наукові засади формування стратегії розвитку продовольчої безпеки як стійкої системи в умовах ринкової економіки, що охоплює принципи, цілі, завдання, етапи, заходи та механізми реалізації і спрямована на ефективне функціонування агропромислового

комплексу, підвищення його конкурентоспроможності на світовому ринку, зростання економічної доступності продовольства на основі розвитку всієї економіки України;

- набуло подальшого розвитку наукове узагальнення щодо перспектив вирішення світової продовольчої проблеми, оцінки впливу сучасних глобалізаційних процесів на рівень національної продовольчої безпеки та визначено місце останньої в системі національної безпеки, її взаємозв'язки з іншими видами безпеки: екологічною, соціальною, ресурсною, фінансовою тощо;

- розкрито нову сутність поняття “агропродовольча політика”; доведено, що її пріоритетом є забезпечення продовольчої безпеки, а також визначено базові принципи та напрями агропродовольчої політики, що охоплюють як ефективний розвиток АПК, його зовнішньоекономічну діяльність, так і проблеми фізичної й економічної доступності населення до збалансованого та якісного харчування;

- сформульовано принципи забезпечення системи продовольчої безпеки і запропоновано її концептуальну модель, що складається з підсистем, загальною основою об'єднання яких є безперервність ресурсних і інформаційних потоків, організаційна підпорядкованість і технологічне поєднання, функціонально-цільове спрямування до генеральної цілі функціонування системи – забезпечення продовольчої безпеки держави;

- удосконалено методологію та методику оцінки рівня продовольчої безпеки на базі розроблених критеріїв, показників, індикаторів і їх порогових значень. Зокрема, доведена необхідність включення показників, що характеризують не лише рівень споживання продуктів харчування і виробництва сільськогосподарської продукції, а й соціальних показників, які визначають економічну доступність продовольства, і показників відкритості аграрного ринку тощо. На основі розробленої системи індикаторів та з урахуванням норм раціонального харчування вперше здійснена комплексна оцінка рівня продовольчої безпеки України;

- обґрунтовано концептуальні положення та практичні рекомендації державного регулювання розвитку системи продовольчої безпеки як комплексу економічних, організаційних, соціальних, правових механізмів забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу з метою надійного задоволення потреб населення в продуктах харчування і безпеки країни в цілому;

- визначено наукові основи цілеспрямованого формування і ефективного функціонування продовольчого ринку як найважливішої передумови вирішення завдань продовольчої безпеки держави; вони включають запропоновані методичні та практичні підходи до прогнозування розвитку продовольчого ринку як з урахуванням реалізації потенціалу реформованого агропромислового комплексу, так і реальних перспектив зростання доходів населення;

- набули подальшого розвитку нові підходи до розвитку зовнішньоекономічної діяльності АПК, яка має бути спрямована на вирішення завдань національної продовольчої безпеки держави на принципах поєднання захисту внутрішнього продовольчого ринку з вимогами світової організації торгівлі.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, наукові результати, висновки та пропозиції поглиблюють і збагачують знання з проблеми формування стійкої системи продовольчої безпеки, яка має бути основним пріоритетом агропродовольчої політики держави. Практичне значення одержаних у дисертації результатів, висновків і пропозицій полягає в тому, що вони доведені до рівня методичних і практичних рекомендацій та нормативів щодо формування стійкої системи продовольчої безпеки України. Значимість висновків і пропозицій підтверджується довідками про впровадження результатів досліджень.

Методично-рекомендаційні розробки з проблеми використовуються в роботі Міністерства аграрної політики України (довідка про впровадження № 37-18-2-15/5710 від 18.05.2004 р.), Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (довідка про впровадження № від 15.06.2004 р.) та в міжнародному проекті МАГАТЕ RER/9/074 “Довгострокова стратегія контрзаходів і моніторинг опромінення людини в сільських районах, які постраждали в результаті Чорнобильської аварії” (акт про впровадження від 12.02.2004 р.).

Результати наукових досліджень автора використовуються в навчальному процесі Національного аграрного університету (акт про впровадження від 16.06.2004 р.) та Вінницького державного аграрного університету (довідка №153 від 10.06.2004 р.), у навчально-методичній роботі викладачів, при написанні підручників і посібників для аграрних вузів, а також науковцями і аспірантами в науково-дослідній роботі.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є особистою завершеною науковою працею, що охоплює теоретичне обґрунтування продовольчої безпеки, розробку методологічних засад проблеми та механізмів формування і розвитку агропродовольчого комплексу. Основні ідеї, розробки і пропозиції щодо наукової новизни, мети і завдань дослідження, теоретико-методологічних засад та методичних підходів до вирішення проблеми продовольчої безпеки, статистична обробка інформації та аналіз одержаних результатів, висновки і пропозиції належать особисто здобувачу. Наукові публікації, підготовлені у співавторстві, в процесі дослідження використані тільки в тій частині, яка належить особисто здобувачу.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень пройшли апробацію на науково-практичних конференціях, серед яких: науково-практична конференція “Сучасне українське село в соціально-економічному вимірі” (м. Київ, травень 1998 р.); міжнародна науково-практична конференція “Реформування сільського господарства: підсумки, проблеми, перспективи” (м. Миколаїв, листопад 2001 р.); міжнародна науково-практична конфере-

нція “Соціально-економічні умови ефективного функціонування АПК в післяреформений період” (м. Мелітополь, червень 2002 р.); міжнародна науково-практична конференція “Еколого-економічні проблеми розвитку АПК” (м. Львів, вересень 2002 р.); міжнародна науково-практична конференція “Аграрна політика України в період вступу в СОТ: ефективність, якість і безпека” (м. Київ, квітень 2003 р.); міжнародна науково-практична конференція “Харчування як фактор формування здоров’я населення” (м. Київ, травень 2003 р.); друга міжнародна науково-практична конференція “Ринкові відносини в АПК: здобутки, проблеми, перспективи” (м. Одеса, вересень 2003 р.); міжнародна науково-практична конференція “Митна політика України в контексті європейського вибору: проблеми та шляхи їх вирішення” (м. Дніпропетровськ, листопад 2003 р.); міжнародна науково-практична конференція “Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем” (м. Гомель, листопад 2003 р.); науково-практична конференція викладачів, аспірантів та здобувачів за результатами науково-дослідної роботи у 2003 р. (м. Дніпропетровськ, березень 2004 р.); науково-практична конференція “Проблеми соціально-економічного розвитку села та шляхи їх вирішення” (м. Київ, квітень 2004 р.); міжнародна науково-практична конференція “Глобальні та національні проблеми в аграрній економіці України” (м. Луганськ, травень 2004 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 82 наукові праці. Серед них: 3 монографії (2 — одноосібні), 2 навчальні посібники, 23 статті у фахових журналах і наукових виданнях (з них 17 — одноосібні), а також матеріали науково-практичних конференцій, рекомендації та методичні розробки.

Обсяг та структура дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел з 435 найменувань та додатків. Її загальний обсяг становить 427 сторінок комп’ютерного тексту, включаючи 57 таблиць, 41 рисунок і 39 формул.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “**Теоретичні засади продовольчої безпеки**” досліджено сутність та рівні продовольчої безпеки; питання економічної та продовольчої безпеки в економічних ученнях: теоретико-історичний аспект; тенденції світового виробництва продовольства і забезпечення національної продовольчої безпеки; визначено продовольчу безпеку як пріоритет агропродовольчої політики держави.

Дослідження сутності категорії продовольчої безпеки дали можливість зробити висновок, що її теоретичні основи ґрунтуються на економічній теорії, згідно з якою основою існування людського суспільства є виробництво матеріальних і духовних благ для задоволення потреб. Людина намагається задовольнити, насамперед, найнеобхідніші свої потреби. За ві-

домою теорією А. Маслоу, яка визначає вагомість потреб, першочерговими є фізіологічні потреби, серед яких на перше місце ставиться голод.

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Особливе місце в цій системі займає національна продовольча безпека, яка набирає рис суспільного блага і вимагає державної підтримки в ринкових умовах. У загальному комплексі проблем забезпечення продовольчої безпеки є такі, що пов'язані безпосередньо з функціонуванням ринку, і ті, що належать до так званої підсистеми державних інтересів. Необхідність виділення як самостійної економічної підсистеми державних інтересів пов'язана з неспівпаданням мотивації ринкових відносин і завдань держави щодо забезпечення населення продовольством.

Історія останніх століть показала, що жодний суспільно-економічний лад не гарантує, а жодна економічна теорія до кінця не обґрунтовує абсолютного забезпечення продовольчої та економічної безпеки. В першій половині минулого століття виникла світова економічна криза, в другій його половині вона переросла в глобально-планетарну кризу, одним з проявів якої стала продовольча криза, яка охопила значну частину населення планети. В Україні протягом минулого століття також було кілька періодів голоду і недоїдання. Нині альтернативою небезпеці загибелі людської цивілізації є запропонована світовою спільнотою концепція сталого розвитку суспільства як фундаментальної основи забезпечення глобальної економічної та продовольчої безпеки.

Однак необхідно констатувати той факт, що розвинуті країни досягли найвищого рівня своєї продовольчої безпеки протягом минулого століття, коли їх економічна політика базувалась на теорії кейнсіанства – теорії державного регулювання ринкової економіки. Цей макроекономічний напрям в економічній науці найбільшою мірою відповідає теоретичній основі вирішення такої макроекономічної проблеми, як продовольча безпека. Остання залежить не лише від рівня розвитку та ефективності функціонування агропромислового комплексу, а й у цілому від ефективності суспільного виробництва, рівня і диференціації доходів населення, безробіття тощо. Тобто чинників, які визначають економічну доступність населення до продовольства.

Ідея державного регулювання ринкової економіки, що закладена в основу цієї теорії, має особливе значення для ефективного розвитку сільського господарства, яке, в силу своєї специфіки, вимагає обмеження впливу стихії ринку та постійної підтримки держави. Такий підхід також розширює можливості впливу на доходи населення, його соціальну підтримку з боку держави, що значно підвищує продовольчу безпеку соціально вразливих груп населення.

Національну продовольчу безпеку в широкому розумінні слід розглядати як стан економіки, а у більш вузькому значенні — як гарантовану здатність держави задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує здоров'я та інтелектуальний розвиток особи, на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників.

Розглядаючи питання національної продовольчої безпеки, необхідно виходити з найгірших передбачень вирішення світової продовольчої проблеми. Проведені нами дослідження дають можливість зробити висновок, що нині дедалі гострішим стає глобальне протиріччя, коли абсолютне перевиробництво продовольства в розвинутих країнах супроводжується масовим голодом і недоїданням у багатьох країнах третього світу. Все більше посилюється вплив таких негативних чинників, як виснаження природних ресурсів, зростання забруднення навколишнього середовища, збереження тенденцій зростання бідності, хвороб, нестачі продовольства. Дослідження показують, що продовольча проблема стає дедалі гострішою і нерідко набуває ознак продовольчої кризи. Тому, вирішуючи продовольчу проблему, кожна країна, в тому числі і Україна, повинна виходити зі своїх можливостей продовольчого забезпечення за рахунок власного виробництва базових продуктів харчування, що гарантує продовольчу безпеку країни.

Повноцінна система продовольчої безпеки України має охоплювати такі складові: стійка система продовольчого забезпечення, що ґрунтується на стабільному розвитку АПК, який здатний постійно забезпечувати населення продуктами харчування на необхідному рівні, адекватно реагуючи на кон'юнктуру продовольчого ринку та реалізуючи свій експортний потенціал; фізична і економічна доступність необхідної кількості, асортименту і якості продовольства для різних категорій населення, що забезпечується їх платоспроможністю, яка не ставить під загрозу і не підриває задоволення інших основних потреб людини; система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпоротної залежності як у формі продовольства, так і в формі ресурсного забезпечення.

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах розширює поняття “аграрна політика” до поняття “агропродовольча політика”. Об'єднання в розвинутих країнах пріоритетів аграрної політики з наукою про харчування та проблемами доступності продовольства обумовило, на нашу думку, використання терміну “агропродовольча політика”. Агропродовольчий комплекс включає виробництво, переробку, реалізацію та споживання продуктів харчування, що має бути охоплено єдиною системою управління.

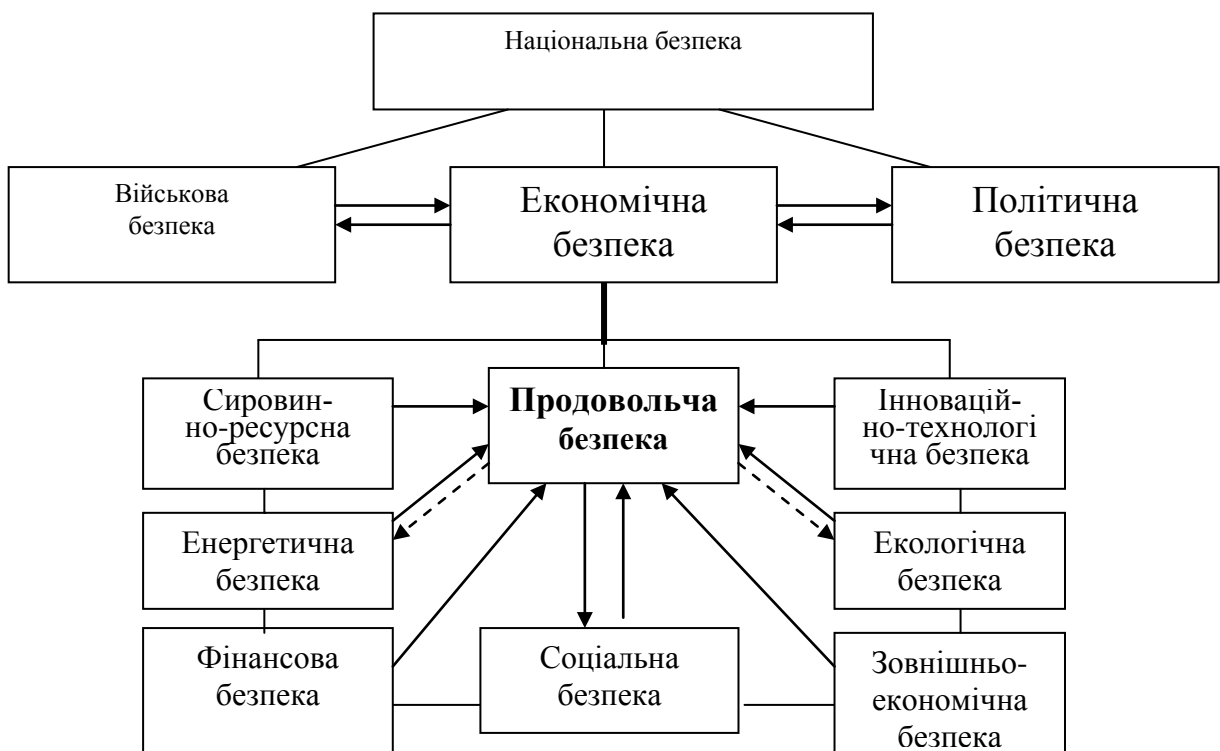
В процесі дослідження доведено, що продовольча безпека має стати пріоритетом агропродовольчої політики держави і ґрунтуватися на принципах самозабезпеченості, незалеж-

ності, доступності, якості. Її головним завданням є формування сталого, конкурентоспроможного та ефективного агропромислового виробництва з метою найбільш повного забезпечення продовольчих потреб населення на основі розширення платоспроможного попиту на продукти харчування. Визначено основні напрями агропродовольчої політики.

У другому розділі “**Методологічні основи формування системи продовольчої безпеки в ринкових умовах**” визначено місце продовольчої безпеки в системі економічної безпеки; розглянуто методологічні засади формування стійкої системи продовольчої безпеки та методичні підходи до її оцінки; здійснено формування раціону споживання відповідно до вимог повноцінного харчування та доходів населення.

Методологічною основою проведеного дослідження є теорія функціонування і розвитку економічних систем. Значення продуктів харчування, що належать до найцінніших ресурсів нації, без яких її існування неможливе, і визначає центральне місце продовольчої безпеки в системі національної та економічної безпеки (рис. 1).

Наявність або відсутність продуктів харчування впливає на фізичний та психологічний стан людей, що й передбачає рівень соціального та політичного спокою в державі. Політико-економічний аспект продовольчої безпеки полягає в ефективному використанні агропромислового потенціалу країни для забезпечення потреб населення в продуктах харчування незалежно від несприятливих умов у міжнародних відносинах чи несприятливій кон’юнктурі світового ринку; соціально-економічний аспект характеризує здатність забезпечення цих потреб, впливаючи на розмір доходів різних груп населення.

Рис

. 1. Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки

Концептуально формування системи продовольчої безпеки нами представлено у вигляді логічної моделі (рис. 2). Функціональна підсистема охоплює виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів. Вона пов'язана з підсистемами земельних ресурсів, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, кадрового та наукового забезпечення. Цільова підсистема реалізує головну мету продовольчої безпеки — споживання продуктів харчування. Система індикаторів продовольчої безпеки є контролюючою підсистемою в системі формування національної продовольчої безпеки. Підсистема управління охоплює як ринкові механізми регулювання системи, так і заходи державного управління, які регулюють дію ринкових важелів відповідно до стану продовольчої безпеки згідно з показниками контролюючої підсистеми.

Рис. 2. Модель формування системи національної продовольчої безпеки

Важливим показником продовольчої системи є її стійкість, яка визначається продовольчим балансом, що відображається рівнянням, де ліва частина – це ресурси продовольства (пропозиція), а права – це сукупний попит на продовольство різних соціальних груп населення.:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T p_{it} P_{it} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{t=1}^T H_{ijt} C_{ijt} D_{ijt}, \quad (1)$$

де P_{it} – пропозиція i -го виду продовольства в t -ому році; p_{it} — ціна продовольчого ресурсу i -го виду в t -ому році; H_{ijt} – чисельність споживачів i -го продукту по j -ій соціальній групі в t -ому році; C_{ijt} — об'єм споживання i -го продукту по j -ій соціальній групі в t -ому році; D_{ijt} – частина доходу споживача із j -ої соціальної групи на придбання i -го продукту в t -ому році; n – кількість видів продовольчих ресурсів.

Рівень стійкості продовольчої системи характеризує коефіцієнт стійкості, який показує ступінь задоволення попиту на продовольство протягом певного періоду. Він розраховується зважаючи на рівень раціональної норми харчування в умовах економічної стабільності і на рівень мінімальної норми в кризовий період розвитку економіки

Стан продовольчої безпеки в державі, як складової її національної та економічної безпеки, необхідно постійно контролювати за допомогою системи індикаторів (рис. 3).

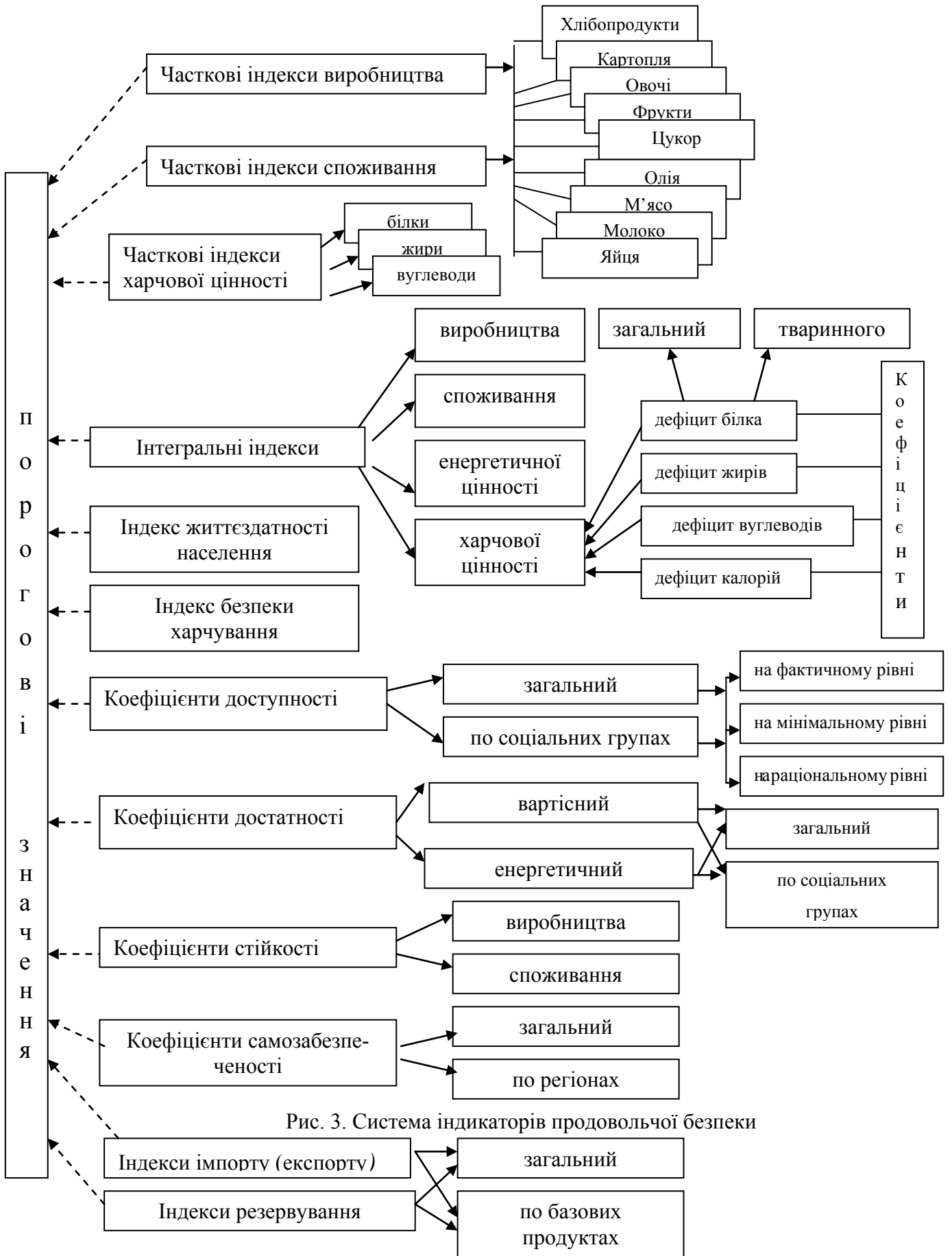

Рис. 3. Система індикаторів продовольчої безпеки

Запропонована система індикаторів дає можливість відслідковувати існуючий стан продовольчої безпеки, порівнюючи його з пороговими значеннями параметрів. На відміну від існуючих підходів, запропоновано розширити її соціальними показниками, які визначають економічну доступність населення до продовольства.

Крім мінімальних показників споживання як порогових параметрів, в дисертації запропоновано порівнювати фактичне споживання з раціональними нормами, що є оптимальними параметрами продовольчого забезпечення. Це зумовлено тим, що сутність продовольчої безпеки необхідно пов'язувати із забезпеченням нормальної життєдіяльності людини, яка визначається станом її здоров'я та можливостями інтелектуального розвитку.

З цією метою нами розроблена класифікація рівнів продовольчого споживання. Вона охоплює кількісні та якісні показники споживання й включає сім рівнів:

I рівень – *катастрофічний* – передбачає добове споживання на одну особу 1500—2000 ккал, що характеризує хронічне недоїдання (за даними ФАО, за добового споживання менше 1520 ккал настає голод). До речі, раціон прожиткового мінімуму в Україні для непрацездатного населення нині становить 2008,9 ккал.

II рівень – *критичний* – середньодобове споживання в межах 2000 - 2500 ккал на душу населення достатнє для подолання хронічного недоїдання, існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення народонаселення.

III рівень – *мінімальний (пороговий)* – середньодобове забезпечення в межах 2500 – 2800 ккал на душу населення передбачає наявність обсягів продовольчих ресурсів, які виключають можливість появи голоду і забезпечують зростання народонаселення. II і III рівні слід розглядати також при плануванні забезпечення населення продовольством у надзвичайних (кризових) умовах.

IV рівень – *достатній* – середньодобове споживання перебуває в межах 2800—3600 ккал на одну людину, однак воно не збалансоване за елементами харчування, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але вони не забезпечують здоровий спосіб життя і зростання його тривалості.

V рівень – *раціональний (нормативний)* – середньодобове споживання коливається в межах 3200—3600 ккал на одну особу за обов'язкового збалансування раціону по білках, вітамінах та інших важливих компонентах. Нормативні показники такого харчування слід використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в умовах нормально функціонуючої економіки.

VI рівень – *оптимальний* – середньодушове споживання, що відповідає V рівню, не лише збалансоване за найважливішими харчовими компонентами, а й передбачає споживання

екологічно чистих продуктів харчування. Таке споживання підвищує якість життя населення, покращує його здоров'я і збільшує середню по країні тривалість життя.

VII рівень – *стратегічний* – досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дає можливість комплексно удосконалювати та розвивати особистість людини, максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя.

Однак нині в Україні розроблено лише мінімальні норми харчування, які використовуються при розрахунках мінімального споживчого кошика. Раціональні норми, які зустрічаються в літературі, укрупнені і в різних джерелах мають неоднакове значення. Тому нами, відповідно до сучасних вимог раціонального харчування та доступності продуктів харчування, змодельовано річний раціон харчування, що складається з 44 видів і груп продуктів харчування з метою використання його як нормативу для формування параметрів продовольчої безпеки держави. Обґрунтований модельний раціон відповідає вимогам і стандартам харчування, рекомендованим ВООЗ, та національним особливостям раціонального харчування.

Третій розділ “**Проблеми та оцінка продовольчої безпеки України**” присвячено узагальненню рівнів забезпечення національної продовольчої безпеки та визначенню чинників, що впливають на стан цієї безпеки; досліджено економічну доступність і рівень споживання продуктів харчування в соціально-сімейних групах населення; вивчено в процесі соціологічного дослідження особливості продовольчої проблеми на рівні окремої сім'ї.

На основі дослідження встановлено: нині показники, що характеризують споживання продуктів харчування населення України і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизилися до критичної межі, особливо це стосується м'яса, молока, фруктів і ягід, риби, овочів, яєць (табл. 1). Протягом більше десяти років у країні спостерігається одноманітне жиrowo-вуглеводне харчування більшої частини населення.

Табл. 1.

Споживання продуктів харчування населенням України

(на одну особу в рік, кг)

	Раціональний рівень	Пороговий рівень	Роки						2002 р. у % до		
			1990	1995	1999	2000	2001	2002	раціонального рівня	порогового рівня	1990
М'ясо і м'ясні продукти	79,5	48,6	68,2	38,9	33,2	33	32,5	32,6	41,0	67,1	47,8
Молоко і молочні продукти	380,2	349,1	373,2	243,5	209,9	197,7	205,2	225,3	59,3	64,5	60,4

Яйця, шт.	284	228	272	171	163	164	180	209	73,6	91,7	76,8
Риба і рибопродукти	20,6	12,1	17,5	3,6	7,2	8,3	11	11,9	57,7	98,3	68,0
Хлібні продукти	102,0	93,4	141	128,4	121,8	124,1	129,5	131,2	128,6	140,5	93,0
Картопля	123	96,6	131	123,7	121,9	134,5	139,5	132,8	108,0	137,5	101,4
Овочі і баштанні	161,1	106,6	102,5	96,6	95,9	101	104,8	108	67,1	101,3	105,4
Фрукти і ягоди	90,1	75,7	47,4	33,4	22,1	29,1	26,4	28,5	31,6	37,6	60,1
Олія	13,0	8,7	11,6	8,2	8,9	9,3	10	10,7	82,6	123,0	92,2
Цукор	38,3	27,3	50	31,6	32,6	36,5	39,4	36,1	94,2	132,2	72,2

Значно зменшилася калорійність раціону харчування. За нашими розрахунками, дефіцит білка в середньому по Україні в 2002 р. становив 29,3%, у т.ч. білка тваринного походження — 40%. По окремих мікро- та макроелементах має місце дефіцит не лише нижче раціональної, але навіть нижче і мінімальної норми. Це підтверджує висновок про існування так званого “прихованого голоду” в Україні.

Рейтинговий аналіз областей за інтегральними показниками споживання базових продуктів харчування, відповідно до раціональних і мінімальних норм харчування, показує, що в жодній з областей України харчування не забезпечується на рівні раціональної норми. Нижче мінімального (порогового) рівня харчується населення в 12 областях України.

Небезпекою для здоров'я населення є підвищений рівень забруднення продуктів харчування радіонуклідами. В приватних підсобних господарствах на забрудненій території продукти харчування формують понад 90% загальної дози опромінення людини. Для отримання чистої продукції необхідно вкладати значні кошти, що зумовлює зростання собівартості продуктів харчування.

В роботі проаналізовано внутрішні й зовнішні чинники, що впливають на рівень продовольчого забезпечення населення. Загрозу продовольчій безпеці країни становить скорочення виробничого потенціалу АПК, недосконалість організаційно-економічних механізмів, згорання обсягів виробництва в галузях агропромислового комплексу, зниження до критичної межі життєвого рівня селян. Про це свідчить динаміка загальноекономічних показників стану аграрної економіки за останнє десятиріччя. Так, зниження виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у розрахунку на душу населення в 2003 р., порівняно з 1990 р., становило: м'яса — на 57 %, молока – на 39 %, яєць — на 23%, зерна — на 57%, цукрових буряків — на 67%, плодів і ягід - на 36% і винограду – на 53%. Водночас зросло виробництво соняшника — на 79%, картоплі – на 20% та овочів – на 7%.

Значною загрозою продовольчій безпеці держави є зростання бідності. Відношення різних видів доходів до прожиткового мінімуму підтверджує їх незначний розмір. Загалом за міжнародними стандартами соціально бідними вважаються країни, в яких доход на одну людину в день становить менше 1 долара. В Україні за межею такого доходу проживає бли-

зко 50% населення України. А за стандартами Євросоюзу, де бідність визначається 4 дол. доходу в день на одну людину, бідними слід вважати понад 90% українських сімей.

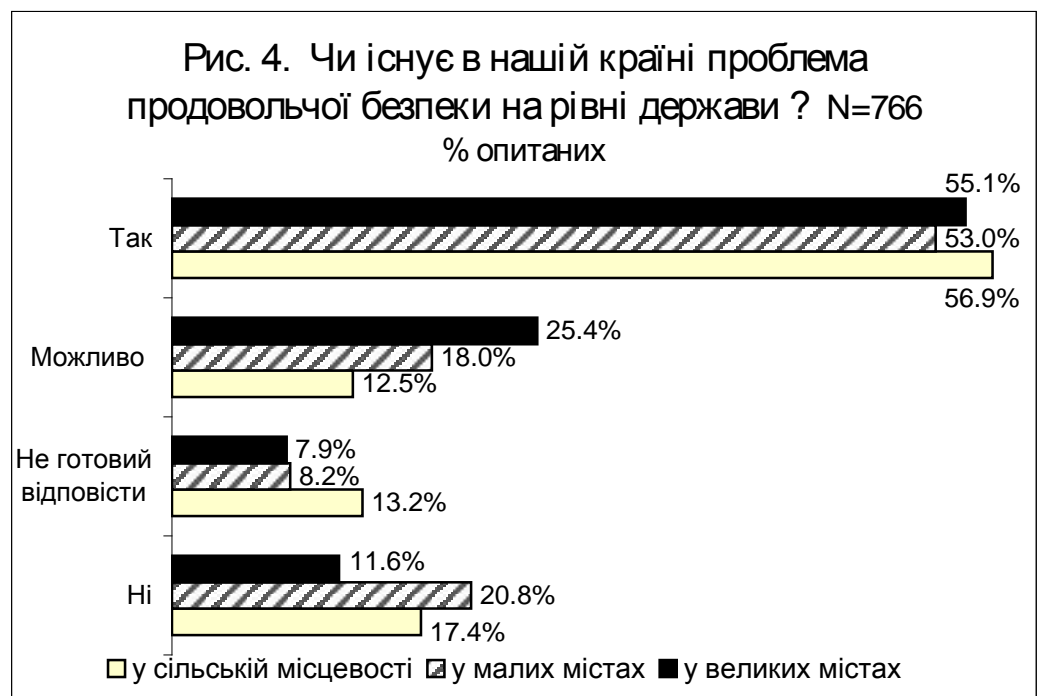
На основі дослідження економічної доступності продовольства, рівнів споживання продуктів харчування окремими групами домогосподарств з різними доходами виділено 11 таких груп. У кожній групі проаналізовано річний раціон харчування, що складається з 44 видів і груп продуктів харчування в порівнянні з мінімальними та раціональними нормами харчування. По кожній соціально-сімейній групі розраховано коефіцієнти достатності й доступності продовольства. Вони показують, що третина населення має раціон нижче мінімального рівня споживання, харчування ще третини населення є недостатнім. При цьому при зниженні доходів витрати на харчування зростають від 52% до 74%. Харчування погіршується зі зростанням кількості дітей у сім'ї.

Крім аналізу даних обстежень домогосподарств, нами проведено власні соціологічні дослідження з проблем продовольчої безпеки на рівні окремої сім'ї. Аналіз відповідей на 40 питань анкети підтвердив висновки про невідповідність споживання продуктів харчування в сім'ях не лише раціональним, але й мінімальним нормам харчування по таких продуктах, як м'ясо, молочні продукти, риба, плоди і ягоди, що пов'язано, в першу чергу, з платоспроможністю населення. Серйозною проблемою є якість харчових продуктів.

Анкетування підтвердило статистичні дані бюджетних обстежень домогосподарств про високу частку витрат сімей на харчування. Більше половини опитаних сімей виробляє продукти харчування в підсобному господарстві або на дачі, чверть сільських сімей отримує сільськогосподарську продукцію в якості оплати праці чи плати за оренду землі і майна. Респондентам було задано питання, чи існує продовольча безпека на рівні держави і рівні сім'ї. Близько 80% опитаних вважають, що така проблема існує, в тому числі більше 50% стверджують це однозначно. Відповіді свідчать про невпевненість значної частини сімей у своїй продовольчій без-

пеці, особливо, що стосується держави (рис. 4).

З цією невпевненістю пов'язано створення в домогосподарствах запасів продовольства, значна частина

якого вироблена власноручно. Самозабезпечення продуктами харчування підвищує рівень продовольчої безпеки окремої сім'ї в умовах нестабільності продовольчого ринку, низьких доходів. Але, з іншого боку, воно звужує місткість продовольчого ринку, а зрештою не сприяє розвитку агропромислового виробництва і є ознакою економіки слаборозвинутих країн.

У четвертому розділі **“Продовольча безпека та проблеми формування і функціонування продовольчого ринку”** розглядаються загальні засади формування та регулювання ринку продовольчої продукції і аграрної сировини; особливості становлення і функціонування продовольчого ринку України в ринкових умовах; зовнішньоекономічна діяльність АПК як чинник продовольчої безпеки. Крім того, тут узагальнено досвід реалізації агропродовольчої політики в розвинутих країн світу.

Важливою складовою продовольчої безпеки є формування продовольчого ринку. В роботі проаналізовано основні продуктові ринки з точки зору як пропозиції, тобто виробництва, так і попиту, тобто споживання, а також експорту та імпорту, використання у сільськогосподарському виробництві одержаної аграрної продукції на корми і насіння.

Особлива увага приділена зерновому ринку, стратегічним та оперативним його запасам. Про значні зміни ресурсів зерна, які формують загальну пропозицію його на ринку, свідчить баланс зерна за останні роки. В 2002 році, при одному з найбільших урожаїв за останнє десятиріччя, в умовах усунення держави від контролю над ринком зерна не були сформовані необхідні його запаси. Це загострило проблему забезпечення потреб країни власним зерном, призвело до дестабілізації продовольчого ринку.

Разом з хлібопродуктами, основним продуктом харчування для значної частини населення в Україні є картопля. Найважливішою особливістю існуючого в нашій державі ринку картоплі слід вважати вкрай низький рівень товарообороту цього продукту, як наслідок різкого скорочення його виробництва в суспільному секторі. Населення, в тому числі й міське, перейшло ж переважно на самозабезпечення. Виробництво картоплі ґрунтується на застосуванні ручної праці, а технологія зберігання цієї продукції надто примітивна. Основні обсяги овочів нині виробляються в особистому секторі і потрапляють до споживача шляхом самозабезпечення. Має місце стабільна тенденція до зниження обсягів як реалізації, так і споживання овочів. Виробництво та реалізація плодів і ягід та їх споживання також різко скоротилося. Фізична ж доступність до цієї продукції, як правило, має характер самозабезпечення.

За роки ринкових перетворень чи не найбільших втрат зазнало вітчизняне тваринництво. Виробництво м'яса всіх видів зменшилося порівняно з 1990 р. у 2,9 раза. Причиною скорочення поголів'я худоби і птиці є нерентабельність їх вирощування. Спад виробництва молока відбувається внаслідок як скорочення поголів'я корів, так і низької їх продуктивності. Серйозною проблемою галузі є вкрай низькі показники економічної ефективності, а нерідко –

й збитковості виробництва молока. Значне місце в харчуванні населення займає продукція птахівництва. Виробництво яєць є прибутковою галуззю. Після його спаду майже вдвічі з 1999 р. почалося стабільне нарощування цієї продукції.

Важливою складовою продовольчої безпеки є зовнішньоекономічна діяльність у сфері АПК. Структура експорту продукції АПК свідчить про її сировинну орієнтацію. Частка продукції харчової промисловості знизилася з 57,6% у 1995 р. до 22,9% — у 2002 р., тобто більше ніж удвічі.

Коефіцієнт відкритості економіки України за товарооборотом найвищий порівняно з країнами, що входять до ЄС. В Україні існує проблема як “імпоротної безпеки”, так і “експортної безпеки”. Розрахований нами коефіцієнт відкритості агропродовольчого ринку у 2002 р. становив 19,5%, що свідчить про значний експортний потенціал аграрного сектору.

Проведений аналіз чинників, що впливають на стан продовольчої безпеки, опрацювання наукових джерел з проблем економічної та продовольчої безпеки, розробка власних нормативів дали можливість розробити науково обгрунтовану систему індикаторів та їх порогові значення. Саме використовуючи їх, можна об’єктивно оцінювати стан системи продовольчої безпеки загалом (табл. 2).

Табл. 2.

Індикатори продовольчої безпеки України, 2002 р.

	Рівні			Індекси та порівняння з пороговим рівнем	Індекси раціонального рівня
	пороговий	раціо-нальний	фактичний		
<i>Показники споживання продуктів харчування</i>					
Споживання, кг у рік на 1 особу:					
м'ясо і м'ясопродукти	48,6	79,5	32,6	0,67*	0,41*
молоко і молокопродукти	349,1	380,2	225,3	0,65*	0,59*
яйця, шт.	228	284	209	0,92*	0,74*
хліб і хлібопродукти	93,4	102	131,2	1,40	1,29
картопля	96,6	123	132,8	1,37	1,08
овочі та бахчеві	106,6	161,1	108	1,01	0,67*
плоди і ягоди	75,7	90,1	28,5	0,38*	0,32*
олія	8,7	13	10,7	1,23	0,82*
цукор	27,3	38,3	36,1	1,32	0,94
Інтегральний індекс споживання продуктів харчування				0,99*	0,76*
Енергетична цінність раціону, ккал за добу	2561	3286,5	2800	1,09	0,85*
Коефіцієнт дефіциту калорій				-0,09	0,15*
Вміст поживних речовин у раціоні, г:					
Білків,	79,1	108,7	78,6	0,99*	0,72*
у т.ч. тваринного походження	39,5	54,4	30	0,76*	0,55*
Жирів	81,2	100,6	78,3	0,96*	0,78*
Вуглеводів	377,7	485,1	445,2	1,18	0,92*
Інтегральний показник харчової цінності по				1,05	0,81*

білках, жирах, вуглеводах					
Коефіцієнт дефіциту білків				0,01*	0,28*
Коефіцієнт дефіциту жирів				0,04*	0,22*
Коефіцієнт дефіциту вуглеводів				-0,18	0,08*
<i>Показники виробництва</i>					
Темпи зниження (приросту) виробництва порівняно з 1990 р.,%:					
м'яса всіх видів (у забійній вазі)	-50		-62,2	<i>критичний</i>	
молока	-50		-42,3		
яєць	-50		-30,6		
зернових і зернобобових культур	-50		-23,9		
цукрових буряків (фабричних)	-50		-67,3	<i>критичний</i>	
соняшнику	-50		27,2		
картоплі	-50		-0,7		
овочів	-50		-12,6		
плодів та ягід	-50		-58,3	<i>критичний</i>	
Самозабезпеченість, %	80		93,8		
Коефіцієнт відношення перехідних запасів зерна до загального попиту, %	17		12,3	<i>критичний</i>	
<i>Показники зовнішньоекономічної діяльності</i>					
Відкритість аграрного ринку (по імпорту), %	20		6,2		
<i>Соціальні показники</i>					
Економічна доступність продовольства (витрати на харчування), грн.	1624,9	2345,6	1554,4	0,96*	0,66*
Частка витрат на харчування у доходах, %	30		60,2	<i>критичний</i>	
Частка населення, яка має доходи нижче межі малозабезпеченості, %	7		19,3	<i>критичний</i>	
Співвідношення грошових витрат 10% най-більш і найменш забезпеченого населення, разів	8		13	<i>критичний</i>	
Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати, разів	3		2,3		
Погодинна заробітна плата, дол. США	3		0,38	<i>критичний</i>	
Рівень безробіття, %	8-10		11,1**	<i>критичний</i>	
Середня тривалість життя населення, років	75-79		56,7	<i>критичний</i>	

* Критичний рівень

**За методологією МОП.

Проведені розрахунки свідчать про недостатній рівень забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Більшість же соціальних показників, що визначають економічну доступність продовольства, мають критичне значення. Відтак необхідні радикальні та комплексні заходи щодо нарощування виробництва агропродовольчої продукції з метою досягнення раціональних норм харчування пересічним українцем та підвищення його економічної доступності до продовольства.

П'ятий розділ “**Концептуально-методичні засади формування стійкої системи продовольчої безпеки в ринкових умовах**” присвячено перспективам розвитку продовольчого ринку України, обґрунтуванню напрямів формування стратегії розвитку системи продоволь-

чої безпеки та її параметрів і дійових та ефективних організаційно-економічних механізмів державного регулювання системи продовольчої безпеки.

На основі економічної балансової моделі, яка дає можливість проводити варіантні розрахунки формування продовольчих ресурсів, розроблено прогнозні баланси базових продуктів харчування. Для прогнозу попиту на перспективу використана методика прогнозування, що ґрунтується на коефіцієнтах еластичності попиту за доходами. Такі коефіцієнти розраховані по 44 видах продовольчих товарів для 11 груп домогосподарств з різними доходами.

В дисертації проаналізовано два прогнозних варіанти залежно від темпів зростання доходів населення та можливостей реалізації агропромислового потенціалу. Перший, більш оптимістичний, виходить із можливості щорічного зростання ВВП країни, а відповідно, і доходів на 7%. Такий розвиток зумовлює зростання виробництва в агропродовольчому секторі економіки, реалізації його експортного потенціалу на основі прискорення аграрних реформ у сільському господарстві, ефективного державного регулювання продовольчого ринку країни. Другий варіант передбачає невисокі темпи розвитку економіки і її складової – аграрного сектора. Щорічне зростання ВВП, а відповідно - реальних доходів населення, в цьому варіанті становить на рівні 3,5%.

Розрахунки показують, що в 2010 р. споживання хліба і хлібопродуктів, картоплі буде значно більшим за раціональну норму, а споживання молока і молокопродуктів, м'яса і м'ясопродуктів, яєць, овочів, плодів, ягід та винограду лише трохи перевищить мінімальні норми. І тільки в 2015 р. населення України зможе задовольнити свої потреби в харчуванні на рівні раціональних норм споживання, хоча частка витрат на задоволення цих потреб у споживчому кошику буде ще досить високою. Доведення частки витрат на харчування до рівня менше 30%, що характерно для розвинутих країн, стане можливим за межами періоду, що тут розглядається.

Згідно з прогнозом головною стратегічною метою розвитку зернового комплексу до 2015 р. має бути нарощування обсягів зерна з метою реалізації експортного потенціалу галузі. За нашими розрахунками, стабілізація ринку зерна, згідно з оптимістичним варіантом розвитку, здійснюватиметься на основі забезпечення його валового виробництва в 2010 р. – 50,0, в 2015 р. – 57,2 млн. т. Основний потенціал збільшення виробництва зерна — зростання урожайності зернових, удосконалення структури посівів зернових культур.

За умов істотного підвищення урожайності картоплі площі під нею можна буде скоротити і забезпечити валове виробництво в межах 16—17 млн. т. Поряд з виробництвом продовольчої картоплі в приватних господарствах, доцільно розширювати її виробництво в спеціалізованих господарствах, збільшуючи площі інтенсивної технології. При зростанні доходів

населення буде зростати попит на овочі, плоди та ягоди, що зумовить збільшення їх виробництва.

Виробництво м'яса відповідно з раціональними нормами буде досягнуто за межами періоду, що прогнозується. В 2010 р. має бути досягнуто рівень мінімальної норми. Для досягнення прогнозованих показників розвитку ринку м'яса і м'ясопродуктів необхідно задіяти весь потенціал галузі. Нарощування виробництва молока до 19,0—22,8 млн. тонн (у 2015 р.) передбачається здійснювати за рахунок збільшення поголів'я та значного підвищення продуктивності корів, поліпшення маточного поголів'я та формування спеціалізованого високпродуктивного молочного стада. Для досягнення раціональних параметрів розвитку галузі птахівництва необхідно відновити і розширити виробництво цієї продукції на промисловій основі, впроваджуючи енергозберігаючі технології, що дозволить досить швидко досягнути раціональних норм споживання.

Оптимістичні прогнози стосуються й ринку цукру. Ефективна стратегія розвитку ринку цукру дасть можливість збільшити виробництво та реалізацію цієї продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Стратегічним напрямком розвитку ринку соняшникової олії має стати виробництво насіння соняшнику на рівні науково обґрунтованих площ його вирощування. Загалом розрахунок прогнозних показників за всіма видами аграрної продукції дає можливість визначити шляхи зростання її виробництва і споживання.

Визначення напрямів забезпечення стійкої системи продовольчої безпеки вимагає розроблення стратегії її розвитку. В дисертації сформульовано розроблені концептуальні підходи до формування стратегії розвитку системи продовольчої безпеки, цілі і завдання для кожної підсистеми продовольчої безпеки та обґрунтовано шляхи їх реалізації. Щодо параметрів продовольчої безпеки, то вони визначалися на трьох рівнях:

пороговий рівень – коли параметри балансів ґрунтуються на необхідності забезпечення мінімальних потреб населення у базових продуктах харчування;

самодостатній рівень передбачає визначення параметрів продуктових балансів на основі досягнення раціональних норм харчування;

стратегічний рівень, коли параметри продуктових балансів визначаються на основі досягнення раціональних норм харчування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України (табл. 3).

Реалізація цих пріоритетних завдань вимагає розроблення та застосування дійових механізмів державного регулювання системи продовольчої безпеки. Як відомо, одним із головних чинників продовольчої безпеки є формування нормативно-правової бази. Враховуючи особливості сучасної ситуації на продовольчому ринку країни і вступ України до СОТ, нагальною вимогою часу є прийняття закону “Про продовольчу безпеку”. Автором обґрунтована необ-

хідність прийняття такого закону та сформульовані принципи положення, які мають бути зафіксовані в ньому.

Аналіз фінансування видатків на розвиток агропромислового комплексу з державного бюджету 2004 р. показав, що їх обсяги і структура не відповідають потребам аграрного сектора, не дають можливості гарантовано забезпечувати продовольчу безпеку. Особливої уваги вимагає формування видатків на соціальний розвиток села. З метою запровадження довгострокового, підконтрольного державі іпотечного кредитування доцільно створити інституції у вигляді державної структури або фонду гарантування кредитів для сільськогосподарських виробників. В дисертації доведена необхідність формування також державного фонду регулювання цін на матеріально-технічні ресурси в агропромисловому комплексі при лізингових операціях і з метою компенсації витрат на купівлю сільськогосподарськими товаровиробниками засобів виробництва.

Табл. 3.

Фактичні та перспективні параметри виробництва продовольства
для забезпечення продовольчої безпеки України

(тис. тонн)

	Рівень	Зерно	Картопля	Овочі	Плоди	М'ясо	Молоко	Яйця*	Олія	Цукор
1995	Фактичний	33930,0	14729,0	6377,0	2355,0	2294,0	17274,0	9419,9	696,0	3894,0
	Пороговий	33219,9	13652,6	6564,9	4362,2	2560,1	21080,5	12512,1	456,7	1680,3
	Самодостатній	45338,3	16986,2	9756,3	5408,4	4183,6	23201,6	15549,0	682,9	2255,0
2000	Фактичний	24459,0	19838,0	6195,0	1966,0	1663,0	12658,0	8796,5	973,0	1780,0
	Пороговий	32169,2	13376,7	6367,1	4224,6	2470,5	20352,8	12078,2	440,7	1630,4
	Самодостатній	43862,2	16635,2	9457,5	5244,6	4037,0	22399,5	15008,6	659,1	2185,3
2002	Фактичний	38804,0	16619,0	6231,0	1570,0	1648,0	14142,0	11307,4	980,0	1428,0
	Пороговий	31439,5	13185,2	6229,8	4129,1	2408,2	19847,5	11777,0	429,6	1595,8
	Самодостатній	42837,3	16390,1	9249,2	5130,8	3935,2	21842,6	14633,3	642,5	2136,1
2005	Стратегічний	43477,6	16005,2	9158,3	5164,6	4044,0	23008,3	14219,7	811,7	3184,6
	Пороговий	32169,2	13076,7	6167,1	4104,6	2470,5	19552,8	11578,2	424	1580,4
	Самодостатній	42533,2	16335,2	9107,5	5044,6	3907,0	21599,5	14508,6	639,1	2105,3
2010	Стратегічний	48292,1	16127,6	9076,8	5128,0	4185,1	23579,6	14264,9	777,1	3284,1
	Пороговий	30651,4	12978,2	6081,4	4025,8	2341,0	19301,7	11451,6	417,6	1558,3
	Самодостатній	41730,2	16127,6	9026,0	5008,0	3825,3	21241,0	14228,0	624,4	2080,8
2015	Стратегічний	61499,4	16471,1	9029,7	5055,2	4213,8	23891,8	14042,7	766,5	5604,0
	Пороговий	30466,0	12855,6	5993,5	3964,7	2301,2	17280,5	11258,8	410,5	1536,2
	Самодостатній	41188,0	15972,1	8893,3	4935,2	3760,2	20859,6	13987,8	613,9	2050,0

* Одиниця виміру — млн. штук.

Запропоновано механізм регулювання ціни на продовольчі товари за допомогою коефіцієнтів співвідношення вартості сировини і кінцевої продукції. Розглянуто напрями і принципи програмного підходу у формуванні продовольчих ресурсів. Визначено потенціальну місткість продовольчого ринку, яка складає, за нашими розрахунками, 105,8 млрд. грн., і напрями формування оптових ринків продовольства та механізмів їх регулювання державою. Розглянуто механізми розширення попиту на продукти харчування шляхом адресної продовольчої допомоги, яка, за нашими даними, повинна становити близько 12 млрд. грн. З метою ефективної реалізації адресної продовольчої допомоги слід передати соціальні програми із забезпечення харчування у сферу компетенції Мінагрополітики, як це робиться в розвинутих країнах, наприклад, у США. Це дасть можливість використовувати надані кошти на формування відповідних ресурсів продовольства, підтримуючи власного товаровиробника, для забезпечення продуктами харчування тих, хто найбільше цього потребує. Такий підхід збільшує попит на продовольчі товари і, відповідно, стимулює їх пропозицію.

ВИСНОВКИ

1. Продовольча безпека — це невід’ємна складова економічної та національної безпеки держави та умова її незалежності. Забезпечення продовольчої безпеки є актуальною проблемою як країн з низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинутих країн. Всі країни постійно удосконалюють механізми підтримки продовольчої безпеки, особливо щодо малозабезпечених верств населення. Держави світу поділяються на ті, що досягають продовольчої безпеки за рахунок власного виробництва необхідних обсягів продовольства, та на ті, які змушені значну частину продовольчих товарів імпортувати, що вимагає коштів і призводить до посилення їх економічної й політичної залежності від розвинутих країн.

Продовольча безпека має національні особливості, їй притаманна комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, досягнутого рівня, а також від того, яка складова продовольчої проблеми на тому чи іншому етапі є пріоритетною, її забезпечення модифікується разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

Україна нині перебуває на етапі трансформування економічної системи, що об’єктивно зумовило зниження ефективності її економічного потенціалу. Нинішній етап у розвитку нашої держави, накладаючись на глобалізаційні процеси в світі, вимагає відповідної побудови національної продовольчої безпеки, що передбачає вирішення комплексу економічних, політичних та соціальних проблем.

2. Національну продовольчу безпеку в широкому розумінні слід розглядати як стан економіки, а у більш вузькому значенні — як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними харчовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, задовольняти потреби населення, в особі кожного громадянина, продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток.

Основним показником продовольчого забезпечення є рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини за відсутності в продуктах харчування шкідливих для її здоров'я речовин, який залежить від фізичної та економічної доступності продуктів харчування для різних соціальних груп населення.

Наявність базових продуктів харчування та їх фізична доступність забезпечується вітчизняним АПК, рівень і темпи розширеного відтворення якого є основою національної продовольчої безпеки та реалізації його експортного потенціалу. Економічна доступність продовольства характеризується рівнем розвитку економіки, який визначає в свою чергу розміри доходів, а від останніх залежить купівельна спроможність населення щодо придбання продуктів харчування за цінами, що встановлюються на продовольчому ринку.

Розміри стратегічного продовольчого резерву держави та достатність оперативних продовольчих запасів визначаються можливостями забезпечення населення продуктами харчування в розмірах споживчого кошика і необхідністю підтримки балансу попиту та пропозиції і кон'юнктури цін на продовольчому ринку.

3. Національна продовольча безпека концептуально розглядається як стійкість функціонування агропродовольчої системи, яка складається з підсистем: забезпечення, функціональної, цільової, контролюючої і регулюючої. Оцінка стану продовольчої безпеки дає можливість оперативно реагувати на розвиток кожної з підсистем продовольчої системи, а саме: виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів, споживання продовольства з точки зору самозабезпечення, незалежності, доступності, збалансованості та якості харчування населення держави.

Виявлення загроз і прогнозування наслідків їх дії має здійснюватися на основі моніторингу показників продовольчої безпеки, враховуючи комплексну їх оцінку порівняно з пороговими значеннями індикаторів продовольчої безпеки. Проведена оцінка рівня продовольчої безпеки в Україні з використанням таких індикаторів свідчить про недостатність її забезпечення. Особливо це стосується показників, які визначають економічну доступність продовольства і мають критичне значення. Найвищий ступінь безпеки має місце тоді, коли

весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх порогових значень, а порогові значення кожного з показників досягаються не на шкоду іншим.

4. Проблема продовольчої безпеки в сучасних умовах вимагає до себе особливої уваги, що пов'язано з негативними чинниками, які впливають на її стан. Нині показники, що характеризують споживання продуктів харчування населенням України і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизилися до критичної межі. Протягом більше десяти років у країні спостерігається одноманітне жирowo-вуглеводне харчування переважної більшості населення. Про стан прихованого голоду свідчить дефіцит у раціоні основних макро- та мікроелементів. Причиною цього є погіршення економічної доступності населення до продовольства як наслідок низьких зарплат і доходів.

Особливу загрозу продовольчій безпеці країни становить істотне зменшення ресурсного потенціалу АПК у зв'язку зі зниженням родючості ґрунтів, пришвидшеним вибуттям основних виробничих фондів без їх поповнення, згортанням виробництва у деяких галузях, деградацією системи насінництва і племінної справи. Для відновлення родючості землі, маточного поголів'я тварин, матеріально-технічної озброєності праці навіть за найкращих умов подальшого розвитку економіки, оптимальних змінах у міжгалузевих пропорціях і забезпеченні ресурсами потрібно буде щонайменше 10—15 років.

5. Забезпечення національної продовольчої безпеки повинно ґрунтуватися на системному підході до вирішення її завдань, аналогічно тому, як це має місце в країнах з розвинутою економікою. Основними з цих завдань слід вважати такі:

- відпрацювання ринкового механізму господарювання та справедливий перерозподіл прибутку між галузями народного господарства;
- забезпечення ресурсної достатності продовольчих товарів за рахунок нарощування їх власного виробництва;
- стабільність продовольчого постачання протягом року на всій території України і за будь-яких умов;
- доступність харчових продуктів усім верствам населення незалежно від їх доходів, що вимагає надання відповідних дотацій з боку держави;
- забезпечення належної якості та екологічної безпеки продовольчих товарів;
- формування раціональної структури споживання продуктів харчування.

Особливість забезпечення продовольчої безпеки України, порівняно з деякими іншими державами, полягає не лише в самозабезпеченні основними видами продовольства, а й у створенні потужного експортного агропродовольчого потенціалу, в т.ч. екологічно чистої продукції. Цьому сприяють насамперед природно-економічні умови нашої держави.

6. У підтриманні продовольчої безпеки значну роль відіграє агропродовольчий ринок. Нині його ресурсна насиченість значно зменшилася, скоротилися загальні фонди споживання продовольчих товарів, що, разом з низькою платоспроможністю населення, призвело до різкого зменшення рівня середньодушового споживання основних продуктів харчування.

Формування продуктових ринків повинно відповідати найважливішим напрямкам, які забезпечують ефективний розвиток власного виробництва сировини і продовольства, удосконалення системи збуту продукції та організації торгівлі продовольчими товарами. Однак потенціал внутрішнього ринку продовольства може бути реалізований тільки за умови істотного підвищення реальної економічної доступності населення до продуктів харчування. Останнє вимагає реалізації системи заходів щодо зростання доходів населення та встановлення обґрунтованих роздрібних цінах на продовольчі товари.

Формування і розвиток продуктових ринків повинні ґрунтуватися з урахуванням особливостей потенціалу галузей, конкурентного середовища, попиту та пропозиції на конкретні види продукції, а також можливостей створення необхідних запасів продовольства й експорту. За розрахунками, в основу яких покладені раціональні норми харчування, рівень виробництва продуктів харчування населенням та нинішні ціни, потенційна місткість внутрішнього ринку продуктів харчування в Україні має становити 105,8 млрд. грн.

7. Важливим елементом прогнозних розробок у частині формування стабільного продовольчого ринку є проведення варіантних розрахунків формування продовольчих ресурсів та визначення місткості продуктових ринків на основі використання економічної балансової моделі з використанням коефіцієнтів еластичності попиту за доходами. Обґрунтовано реальний споживчий попит населення на базові продукти харчування і зроблено його прогноз на перспективу, а також визначено необхідні рівні виробництва з позицій задоволення потреб у ній, тобто узгоджено виробництво з попитом на продукцію, виходячи з реального пріоритету споживача.

Прогнозний баланс продовольчих ресурсів свідчить про стабілізацію в 2015 р. на рівні раціональної норми споживання хлібних продуктів, картоплі, овочів, плодів та ягід, олії і цукру. При удосконаленні племінної справи та покращенні кормової бази тваринництва, поглибленні його інтеграції з переробними підприємствами споживання м'яса і молока може бути наближено до норм раціонального харчування.

8. Вступаючи до СОТ, Україні необхідно чітко визначити позитивні та негативні наслідки вступу до цієї міжнародної організації, домогтися таких умов приєднання до Угоди про сільське господарство, які б дали можливість реалізувати потенційні переваги і мінімізувати втрати вітчизняного аграрного сектора. Збереження продовольчої безпеки України при її вступі до Світової організації торгівлі вимагає розроблення дійового механізму захисту на-

ціонального ринку продовольства. Принципи державної політики в галузі сільського господарства в процесі вступу до СОТ мають бути зафіксовані в Концепції агропродовольчої політики України з позицій вимог цієї міжнародної організації. Необхідно розробити тактику і конкретні заходи з реалізації стратегії цієї політики, спрямовані на взаємоузгодження державної підтримки сільськогосподарського виробництва, захисту вітчизняного продовольчого ринку з вимогами лібералізації зовнішньоекономічної діяльності в сфері торгівлі. Лише створення власної стійкої системи продовольчої безпеки на основі забезпечення конкурентоспроможності продовольчих товарів як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, захищеності вітчизняного товаровиробника дасть можливість уникнути можливих руйнівних наслідків швидкого зростання відкритості національної економіки.

9. Сучасний стан продовольчої безпеки вимагає виділення її в рамках економічної політики держави як самостійної проблеми, вирішення якої передбачає розроблення стратегії розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів. Запропоновані концептуальні підходи до визначення цілей, завдань, принципів, напрямів та етапів її реалізації. Стратегія національної продовольчої безпеки має охоплювати питання нарощування обсягів виробництва продовольства, підвищення якості та конкурентоспроможності продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, сталий соціальний розвиток села, піднесення рівня життя населення. Для досягнення поставленої мети необхідно створити умови для розширеного відтворення в АПК, який є системоутворюючим ядром формування продовольчої безпеки країни. Вирішення цього завдання можливе лише на основі реформування аграрної сфери при державному регулюванні агропромислового виробництва. Масштаби регулювання залежать від рівня економічного і соціального розвитку економіки, збалансованості попиту і пропозиції на аграрних ринках.

Практика реалізації державної стратегії продовольчої безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників, які визначають параметри продовольчої безпеки. Така система складає основу та зміст агропродовольчої політики держави.

10. Цілями стратегічного розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів як на найближчі роки, так і на більш віддалену перспективу мають бути обсяги фондів споживання базових продуктів харчування та рівень виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Параметри продовольчої безпеки розглядаються нами на трьох рівнях: пороговий, самодостатній і стратегічний. Загальна збалансованість внутрішнього ринку продовольства, яка відповідає раціональному споживанню при високому рівні безпеки, що досягається в результаті високорентабельного виробництва, повинна бути стратегічним орієнтиром на віддалену перспективу.

11. Для досягнення високого рівня продовольчої безпеки заходи державного регулювання необхідно здійснювати в двох напрямках. По-перше, слід створити реальні умови для нарощування обсягів виробництва продуктів харчування і розширення продовольчого ринку до рівня, який дасть можливість забезпечити населення продуктами харчування незалежно від платоспроможного попиту. І по-друге, конче потрібно проводити активну соціальну політику з метою послідовного підвищення платоспроможного попиту населення до рівня, що забезпечуватиме раціональне харчування пересічного громадянина держави.

Реалізація першого напряму можлива на основі ефективного розвитку агропромислового комплексу, запровадження дійової системи державного управління, регулювання цін і доходів, бюджетного фінансування, кредитування, стабілізації продовольчого ринку. На нинішньому етапі здійснення аграрної і земельної реформи, трансформаційних процесів в АПК держава повинна всебічно сприяти реалізації продукції в межах квот і гарантованих цін, дотувати виробництво окремих видів продукції, підтримувати розвиток аграрного підприємництва, проводити раціональну антимонопольну політику, забезпечувати пільгове та іпотечне кредитування тощо. Все це створить реальні передумови для нарощування виробництва продовольчих товарів і розширення продовольчого ринку України. Другий напрямок – це стабілізація та підвищення ефективності всього народного господарства, проведення соціальної політики, спрямованої на стабільне підвищення реальних доходів населення, досягнення збалансованості попиту на продовольчі товари за фізіологічними потребами з їх пропозицією.

Враховуючи особливість сучасної ситуації на продовольчому ринку країни і майбутній вступ України до СОТ, нагальною вимогою часу є прийняття закону “Про продовольчу безпеку”. В ньому необхідно визначити як стратегічну мету – забезпечення продовольчої безпеки країни та посилення позицій України на світовому агропродовольчому ринку. Цей закон повинен заповнити існуючу прогалину в чинному законодавстві, пов'язану з комплексним законодавчим забезпеченням виробництва, збереження, торгівлі і розподілу продовольства. Він має визначати функції виконавчої влади щодо забезпечення продовольчої безпеки держави та її громадян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи в книгах

1. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека. – Житомир: Полісся. –2004. -348 с.
2. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека в Україні і світі. – К.: Наукметодцентр аграрної освіти, 2003. – 114 с.
3. **Гойчук О.І.** Економічні основи функціонування підприємства. – С. 233—243. Витрати і доходи. Розподіл доходів. С. 243—25 - Розділи в кн.: Основи економічної теорії. Навч. посібник. /За ред. В.О.Білика, П.Т.Саблука – К.: ІАЕ, 1999. – 467 с.
4. Свистун В.І., **Гойчук О.І.**, Шакалова С.П. Основи маркетингу. – Луганськ, 2002. – 102 с. (Персональний внесок: стан попиту, завдання та види маркетингу; добір цільових ринків;

модель споживацької поведінки; сегментація ринку, її цілі, ознаки, критерії та варіанти охоплення ринку; маркетингова політика цін).

5. Булавка О.Г., **Гойчук О.І.**, Лайко П.А. Вхідження сільської соціальної сфери у ринкові відносини. – С.183—196. Рівень споживання соціальних послуг на селі – С. 196—209. – Розділи в кн.: Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки. / За ред. П.Т.Саблука – К.:Урожай, 1993. – 216 с. (Персональний внесок: рівень споживання культурно-освітніх послуг на селі та входження в ринкове середовище соціальної інфраструктури, що їх надає).

Наукові статті у фахових виданнях

6. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека та її забезпечення в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Вип. 4. – Миколаїв, 2001. – С. 205—211.
7. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека як системна категорія // Аграрна наука і освіта. - Київ, НАУ – 2002. - Т.3. - № 1-2. – С.87-91.
8. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека як необхідна складова членства України у Світовій організації торгівлі // Еколого-економічні проблеми розвитку АПК. – Т.2 – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2002. - С.117—123.
9. **Гойчук О.І.** Понятійні аспекти продовольчої безпеки // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Вип. 2. – Миколаїв, 2002. – С.65—71.
10. **Гойчук О.І.** Доходи населення як фактор продовольчої доступності // Науковий вісник Національного аграрного університету. - №52. – 2002. – С.113—115.
11. **Гойчук О.І.** Агропродовольча стратегія США // Економіка АПК. -2003. - №4- С. 133—137.
12. **Гойчук О.І.** Глобальна продовольча проблема на межі тисячоліть // Вісник ХНАУ. Серія “ Економіка АПК і природокористування” – №6. - Харків, 2003. - С.91—96.
13. **Гойчук О.І.** Методичні підходи до оцінки продовольчої безпеки // Аграрна наука і освіта - Київ, НАУ – 2003. - Т.4. - № 1-2. – С.136—141.
14. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека України: стан і проблеми // Аграрний вісник Причорномор'я. Вип. 22. – Одеса: Астропринт, 2003. – С.109—113.
15. **Гойчук О.І.** Про продовольчу безпеку ЄС // Науковий вісник Національного аграрного університету. - №66. – 2003. – С.239—243.
16. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека: структура та критерії забезпечення // Актуальні проблеми економіки. - 2003. - №12 (30). - С.119—129.
17. **Гойчук О.І.** Збалансований раціон харчування як необхідна умова продовольчої безпеки // Вісник аграрної науки Причорномор'я - Миколаїв, 2003. - Вип. 4. (24) – С.51—58.
18. **Гойчук О.І.** Фактори впливу на рівень продовольчої безпеки // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. – Умань, 2003. – Вип. 57. – С.415—424.
19. **Гойчук О.І.** Рівень харчування при різних доходах населення // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. -Луганськ, 2004. - № 38/50. - С.192—196.
20. **Гойчук О.І.** Формування стратегії продовольчої безпеки // Научные труды Крымского государственного агротехнологического университета. Экономические науки. Вып. 82. - 2004. – С.222—225.
21. **Гойчук О.І.** Критерії продовольчої безпеки // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, 2004. - №1 – С.42—44.
22. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека в системі національної безпеки // Вісник Львівського державного аграрного університету. –2004.- №11 – С.51—58.
23. **Гойчук О.І.**, Гойчук Д.А. Агропродовольча політика і тенденції розвитку фермерських господарств Канади // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Вип. 6 (20). – Миколаїв, 2002. – С. 51—60 (Персональний внесок: висвітлено агропродовольчу політику Канади).
24. **Гойчук О.І.**, Макаруч О.І. Біржовий механізм в інфраструктурі продовольчого ринку України // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. - №9. –

Львів, 2002. - С.318—324 (Персональний внесок: проаналізовано діяльність біржового ринку сільськогосподарської продукції та обгрунтовано шляхи його вдосконалення).

25. Булавка О.Г., **Гойчук О.І.** Проблеми культурно-освітнього обслуговування сільського населення // АПК: економіка, управління - №3. - 1997. - С.77—88 (Персональний внесок: висвітлено проблеми надання культурно-освітніх послуг на селі та визначено шляхи їх вирішення).

26. Калінчик М.В., **Гойчук О.І.** Дифференціація цін на продукти харчування як умова доступності продовольства // Вісник аграрної науки Причорномор'я. - Вип. 5 (19). - Миколаїв, 2002. - С. 29—43 (Персональний внесок: проаналізовано рівень цін продуктів харчування та обгрунтовано необхідність їх диференціації для груп населення з різними доходами).

27. Побережець Т.І., **Гойчук О.І.** Теорії технологічного детермінізму як сучасний етап інституалізму // Науковий вісник Національного аграрного університету.- К.: НАУ, 1999. - С. 207—213. (Персональний внесок: розглянуто соціально-індустріальний напрямок в економічній теорії з позицій ролі держави як основи забезпечення економічної та продовольчої безпеки).

28. Вдовиченко В.Х., Лайко П.А., Булавка О.Г., **Гойчук О.І.** Напрями реформування соціально-побутового обслуговування сільського населення // Економіка України. - №10. - 1994. - С. 55—61 (Персональний внесок: обгрунтовано напрями реформування системи культурно-освітнього обслуговування сільського населення).

Тези конференцій

29. **Гойчук О.І.** К проблеме развития ЛПХ в системе АПК // Социально-экономические проблемы развития регионального АПК: Науч.-техн. бюл. /Сиб. Отд-ние. СибНИИЭСХ. Вып.І. - Новосибирск, 1991.— С. 10—12.

30. **Гойчук О.І.** Особенности повышения эффективности труда в ЛПХ. // Проблемы экономики труда и социального развития села: Материалы конференции. - К.: УНИИЭАПП, 1991. - С. 310—311.

31. **Гойчук О.І.** Современные проблемы развития ЛПХ // Вклад молодых ученых в интенсификацию сельского хозяйства УССР. Ч.2. - К., 1991. — С. 34-35.

32. **Гойчук О.І.** Развитие личных подсобных хозяйств – основа для создания самостоятельных крестьянских хозяйств // Социально-экономические предпосылки эффективности агропромышленного производства многоукладной аграрной экономики: Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. - К., 1991. - С. 53—54.

33. **Гойчук О.І.** Социальные компоненты рыночной экономики // Региональные проблемы перехода к рыночной экономике: VI городская научно-практическая конференция ученых и специалистов. Тезисы докладов. - К.: УкрНИИНТИ, 1991. - С. 98—99.

34. **Гойчук О.І.** Реформирование АПК — основа обеспечения продовольственной безопасности // Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем: Материалы III международной научно-практической конференции. 27-28 ноября 2003 г. - Гомель: ГГТУ, 2003. - С. 189—190.

35. **Гойчук О.І.** Продовольча безпека як умова вступу України в світову організацію торгівлі // Митна політика України в контексті європейського вибору : проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали конференції 20-21 листопада 2003 р. - Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2003. - С.27—28.

36. **Гойчук О.І.**, Свистун В.І. Культурно-освітнє обслуговування сільського населення – актуальна соціальна проблема // Сучасне українське село в соціально-економічному вимірі. - К.: НАУ, 1998. - С. 142—145 (Персональний внесок: обгрунтовано напрями реформування системи культурно-освітнього обслуговування сільського населення).

37. Булавка А.Г., **Гойчук О.І.**, Лайко П.А. К вопросу об оценке экономической эффективности разрабатываемых систем ведения сельского хозяйства на радиоактивно загрязненных землях // Проблемы сельскохозяйственной радиологии пять лет спустя после аварии на Чернобыльской АЭС. Тезисы региональной научно-практической конференции. - Житомир:

ЖСХИ, 1991. – С. 104—107 (Персональний внесок: обґрунтовано підходи до оцінки економічної ефективності систем ведення сільського господарства на радіоактивно забруднених територіях).

38. Лайко П.А., **Гойчук О.И.**, Булавка А.Г. Предпосылки создания рынка услуг на селе // Рыночные преобразования аграрного производства: реформирование отношений собственности, форм хозяйствования и экономического механизма их формирования.- Днепропетровск, 1992. – С. 122—123. (Персональний внесок: визначено передумови створення ринку культурно-освітніх послуг на селі).

39. Лайко П.А., Булавка О.Г., **Гойчук О.И.** Напрями поліпшення соціальних послуг при переході до ринку // Сучасне село України: шляхи виходу з кризи: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференція. – Ч.2. – Умань: УСГІ, 1992. – С. (Персональний внесок: визначено напрями поліпшення культурно-освітнього обслуговування при переході до ринку).

Рекомендації та методичні розробки

40. Рекомендації по соціальному розвитку села в умовах становлення ринкових відносин. / Андрієнко Н.П., Булавка О.Г., Бузовський Є.А., **Гойчук О.И.** та ін. - К.: ІАЕ УААН, 1994. – 55 с. (Персональний внесок: розроблено рекомендації розвитку системи культурно-освітнього обслуговування сільського населення).

41- 60. Рекомендації і пропозиції по розвитку сільського господарства і забезпечення населення продовольством в надзвичайних умовах. Матеріали закритої тематики, які прирівняні до публікацій. – К.: УНДІЕАПВ, 1986—1990 рр. (в співавторстві) (19 шт.).

61-82. Методичні розробки по економічних дисциплінах, які висвітлюють різні аспекти економічної та продовольчої безпеки – К., 1994—2002 рр. (одноосібні і в співавторстві), (23 шт.).

АНОТАЦІЯ

Гойчук О.И. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. Миколаївський державний аграрний університет, Миколаїв, 2004.

У дисертації досліджуються теоретико-методологічні засади формування стійкої системи продовольчої безпеки, сутність та рівні продовольчої безпеки, її місце в системі економічної безпеки. Визначено продовольчу безпеку як пріоритет агропродовольчої політики держави. Розглянуто методичні підходи до оцінки продовольчої безпеки. Здійснено наукове узагальнення рівня забезпечення національної продовольчої безпеки та визначено фактори, що впливають на її стан. Проаналізовано економічну доступність та рівень споживання продуктів харчування в соціально-сімейних групах населення. Визначено загальні засади формування і регулювання ринку продовольчої продукції та сировини. Розглянуто особливості формування і функціонування продовольчого ринку України та перспективи його розвитку. Проаналізовано зовнішньоекономічну діяльність АПК як чинника продовольчої безпеки. Узагальнено досвід реалізації агропродовольчої політики розвинутих країн світу. Обґрунтовано напрями формування стратегії розвитку системи продовольчої безпеки та її параметри. Визначено механізми державного регулювання системи продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека; агропродовольча політика; економічна доступність; продовольчий ринок; рівень споживання; зовнішньоекономічна діяльність; державне регулювання.

АННОТАЦИЯ

Гойчук О.И. Продовольственная безопасность: теория, методология, проблемы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. Николаевский государственный аграрный университет, Николаев, 2004.

Диссертация посвящена обоснованию теоретических и методологических основ формирования устойчивой системы продовольственной безопасности. Исследована сущность и уровни продовольственной безопасности. Определено, что теоретические основы продовольственной безопасности базируются на экономической теории в ее диалектическом развитии. Констатируется, что развитые страны достигли наивысшего уровня своей продовольственной безопасности на протяжении прошлого столетия, когда их экономическая политика базировалась на теории кейнсианства – теории государственного регулирования рыночной экономики. Изучение тенденций мирового производства продовольствия позволило сделать вывод о необходимости усиления национальной продовольственной безопасности. Продовольственная безопасность определена как приоритет агропродовольственной политики государства. Обоснованы основные направления ее развития.

В качестве методологии исследования была использована теория экономических систем. Определено место продовольственной безопасности в системе экономической безопасности. Концептуально формирование системы продовольственной безопасности представлено в виде логической системы, которая состоит из подсистем: обеспечения, функциональной, целевой, контролирующей и регулирующей. Устойчивость продовольственной системы определяется продовольственным балансом, где левая часть – это ресурсы продовольствия (предложение), а правая часть – спрос на продовольствие, который может быть определен на уровне рациональной нормы потребления в условиях экономической стабильности и на уровне минимальной нормы - в кризисный период развития экономики. Рассмотрены методические подходы к оценке продовольственной безопасности. Сформирован рацион соответственно требованиям полноценного потребления и с учетом доходов населения. Разработана классификация уровней продовольственного потребления, которые определяются количественными и качественными показателями потребления и охватывают семь уровней.

Осуществлен научный анализ уровня обеспечения национальной продовольственной безопасности и выявлены факторы, которые влияют на ее состояние. Определено, что угрозу продовольственной безопасности страны наносит сокращение производственного потенциала АПК, несовершенство организационно-экономических механизмов, свертывание производства в отраслях агропромышленного комплекса, снижение до критической границы жизненного уровня крестьян, о чем свидетельствуют общеэкономические показатели состояния аграрной экономики. Исследована экономическая доступность продовольствия и уровень его потребления в социально-семейных группах населения. В процессе социологического исследования изучены особенности продовольственной проблемы на уровне отдельной семьи.

Определены основные принципы формирования и регулирования рынка продовольственной продукции и сырья как с позиции предложения, т.е. производства, так и с позиций спроса, т.е. потребления. Рассмотрены особенности формирования и функционирования продовольственного рынка Украины. Особое внимание уделено рынку зерна, стратегическим и оперативным его запасам. Проанализирована внешнеэкономическая деятельность АПК как фактора продовольственной безопасности. Обобщен опыт реализации агропродовольственной политики в развитых странах мира. На основе сформированной системы индикаторов произведена оценка состояния продовольственной безопасности Украины.

Сделан прогноз развития продовольственного рынка страны. Для прогноза спроса на перспективу использована методика, базирующаяся на коэффициентах эластичности по доходам. Разработаны концептуальные подходы к формированию стратегии развития системы продовольственной безопасности. Обоснованы цели и задачи для каждой подсистемы продовольственной безопасности и определены пути их реализации. Разработаны параметры продовольственной безопасности порогового, самодостаточного и стратегического уровней. Определены механизмы государственного регулирования системы продовольственной безопасности. Обоснована необходимость принятия закона „О продовольственной безопасности”.

Ключевые слова: продовольственная безопасность; агропродовольственная политика; экономическая доступность; продовольственный рынок; уровень потребления; внешнеэкономическая деятельность; государственное регулирование.

SUMMARY

Goychuk O.I. Food security: theory, methodology, problems. - Manuscript. Thesis for a doctor of economic science degree in speciality 08.07.02 - Economics of agriculture and agro-industrial complex. Mykolaiv State Agricultural University, Mykolaiv, 2004.

Theoretic-methodological bases of formation of stable food security system, nature and levels of food security, its place in the system of economic security are investigated. Food safety as a

priority food politics of the state is determined. Methodical approaches to the estimation of food security are considered. Scientific generalization of a maintenance level of national food security is carried out, and its factors are determined. Economic availability and consumption levels of food products in socio - family groups of the population are analyzed. The common bases for formation and regulation of the market of food production and raw material are determined. Specifics of formation and functioning of the food market of Ukraine as well as potential for its development are considered,. Foreign trade activities in agro-industrial complex as factor of food security are analyzed. The experience of agro food policy realization by the developed countries of the world is generalized. The directions of food security system development and its parameters are outlined. Mechanisms of state regulation for food security system are determined. Key words: food security; agrofood politics; economic availability; food market; consumption level; foreign trade activities; state regulation.